

หลักธรรมทางพุทธศาสนาในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางโมคคัลลี: การศึกษาเชิงวิเคราะห์ BUDDHIST TEACHINGS ON KLON-SUAT “NANG BHOGAVATI”: A LITERARY ANALYSIS

กัณต์รพี สมจิตร์

Kanrapee Somchit

ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

Department of Thai Language, Faculty of Humanities and Social Sciences, Burapha University

Corresponding Author E-mail: kanrapee@go.buu.ac.th

Received April 5, 2026

Revised July 24, 2026

Accepted August 28, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางโมคคัลลี จากต้นฉบับลายมืออักษรไทยซึ่งบันทึกไว้ในสมุดไทย เดิมเป็นสมบัติของวัดอรุณดิตถาราม จังหวัดตราด ต่อมาได้มอบให้หอสมุดศรีชมังคลาภิเษก จังหวัดจันทบุรี โดยจัดอยู่ในหมวดธรรมคดี การวิจัยดำเนินการตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงเอกสารและใช้การวิเคราะห์เนื้อหาด้วยวิธีการวิเคราะห์เชิงพรรณนา ผลการศึกษาพบว่า หลักธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรม สามารถจำแนกได้เป็นสองระดับ ได้แก่ โลกียธรรมและปรมาตถธรรม โดยโลกียธรรมมุ่งเน้นการประพฤติปฏิบัติที่เกื้อกูลต่อการดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างเหมาะสม ขณะที่ปรมาตถธรรมมุ่งพัฒนาจิตใจและปัญญา หลักธรรมดังกล่าว จะนำผู้ปฏิบัติไปสู่โลกุตระธรรมซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของการสอนหลักธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางโมคคัลลี หรือการบรรลุนิพพาน อันเป็นธรรมที่พ้นวิสัยของโลกนำไปสู่ความหลุดพ้นจากวัฏสงสาร และความทุกข์ทั้งปวงด้วยเหตุนี้ วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางโมคคัลลีจึงทำหน้าที่เป็นสื่อกลางสำคัญ ในการถ่ายทอดหลักธรรมของพระพุทธศาสนาแก่พุทธศาสนิกชนในระดับชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม

คำสำคัญ: นางโมคคัลลี, วรรณกรรมกลอนสวด, หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

Abstract

This research article aims to study the Buddhist teachings that appear in the Klon-suat (chanted verse) literature “Nang Bhogavati,” based on a handwritten Thai manuscript recorded in a Thai traditional folding book (Samut Thai). The manuscript was originally the property of Wat Warundittharam, Trat Province, and was later donated to the Ratchamangkhalaphisek Library, Chanthaburi Province, where it is classified under the Dharma literature category. The research was conducted using a documentary research methodology, employing descriptive content analysis. The findings reveal that the Buddhist teachings appearing in the literature can be classified into two levels: worldly virtue (Lokiya-dhamma) and ultimate truth (Paramattha-dhamma). Worldly virtue emphasizes conduct that supports proper living and harmonious coexistence in society, while ultimate truth focuses on the development of the mind and wisdom. These principles guide practitioners toward the transcendent truth (Lokuttara-dhamma), the ultimate goal of the teachings presented in

the chanted verse literature “Nang Bhogavati”, or the attainment of Nibbāna, a truth beyond the mundane world that leads to liberation from the cycle of rebirth (Saṃsāra) and all suffering. For this reason, the chanted verse literature “Nang Bhogavati” serves as an important medium for concretely transmitting Buddhist teachings to Buddhists at the community level.

Keywords: Nang Bhogavati, Klon-Suat Literature, Buddhist Teachings

บทนำ

กลอนสวด หมายถึง วรรณกรรมคำกาพย์ที่นำมาอ่านเป็นทำนองสวด วรรณกรรมประเภทนี้แต่งด้วยคำกาพย์ ชนิดต่าง ๆ เนื้อเรื่องส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา มุ่งเสนอข้อธรรมะเพื่อการสอนทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งได้แก่ ชาดกและเรื่องที่แต่งเลียนแบบชาดก (พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ, 2540)

นางโกควดีเป็นวรรณกรรมกลอนสวดที่พบต้นฉบับลายมือในภาคกลางและภาคตะวันออก จากการสำรวจพบว่า มีต้นฉบับลายมือที่ใช้ชื่อต่างกัน ได้แก่ นางโกควดี ฉบับวัดวรณฺณดิตถาราม จังหวัดตราด, ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรีใช้ชื่อ นางโกควดีทานเอ๋ย, นางโกควดี (หน้าปกเดิมเขียนว่า นางโคกคะวะดี), กลอนสวดเรื่องปรมัตถ์ เล่ม 1 และกลอนสวดเรื่องปรมัตถ์ เล่ม 2 โดยฉบับที่ผู้วิจัยปริวรรตและศึกษาวิจัยคือ ฉบับวัดวรณฺณดิตถาราม เนื่องจากมีเนื้อเรื่องสมบูรณ์ที่สุดและยังไม่เคยมีการปริวรรตหรือตีพิมพ์เผยแพร่ ทั้งยังเป็นต้นฉบับลายมือที่พบในภาคตะวันออก มีสภาพดี คือมีทั้งปกหน้าและปกหลัง บันทึกลงในสมุดไทยขาวเขียนด้วยหมึกดำ ภาษาไทย อักษรไทย มีสัณฐานตัวอักษรใกล้เคียงกับอักษรตัวเขียนในปัจจุบัน แต่อักษรวิธีแตกต่างจากปัจจุบัน คือการสะกดการันต์ตามเสียงพูดและมักใส่วรรณยุกต์ตามสำเนียงพื้นบ้าน ใช้เครื่องหมายต่าง ๆ ไม่เป็นระบบและไม่สม่ำเสมอ ไม่พบส่วนที่บอกชื่อผู้คัดลอกและสมัยที่คัดลอก ใช้ฉันทลักษณ์ประเภทกาพย์ ได้แก่ กาพย์สุรางคนางค์ กาพย์ฉบ้ง กาพย์ยานี และชินวร ดังที่อภิรักษ์ เกษมผลกุล กล่าวว่า ลักษณะลายมือและอักษรวิธีสะท้อนการใช้ภาษาในชุมชนมากกว่าความประณีตเชิงอาลักษณ์ ซึ่งเป็นลักษณะร่วมของวรรณคดีลายลักษณ์ภาคกลาง (อภิรักษ์ เกษมผลกุล, 2563)

การศึกษาเนื้อหาวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางโกควดีพบแนวคิดเรื่องการสร้างโลก ซึ่งน่าจะเป็นกลวิธีในการแต่งของกวีที่เชื่อมโยงความเชื่อเรื่องเทพเจ้าทางศาสนาอันเชื่อว่าพระอิศวรเป็นผู้สร้างโลกกับความเชื่อทางพุทธศาสนาเรื่องการสร้างกุศลโดยการบริจาคทานเพื่อละกิเลส แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับคำอธิบายของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), (2559) ที่ชี้ให้เห็นว่าการให้ทานและการรักษาศีลเป็นกลไกพื้นฐานในการลดตัณหาและเอื้อต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม นอกจากการสร้างโลกเนื้อหาในเรื่องยังมุ่งสั่งสอนและตักเตือนพุทธศาสนิกชนให้ดำรงชีวิตตามหลักธรรม คำสอนของพระพุทธเจ้าโดยหลักธรรมที่ปรากฏสอดคล้องกับคัมภีร์พระไตรปิฎกอันเป็นหลักปฏิบัติเพื่อไปสู่นิพพาน และกวียังย้ำว่ากลอนสวดเรื่องนางโกควดีเป็นวรรณกรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในต้นฉบับที่เตือนผู้อ่านว่า “หน้าต้นนางโกควดี ทานทั้งหลาย ใครจะอ่าน อย่าได้นอนอ่าน บาปนักหนาจริง ๆ” ซึ่งสะท้อนเจตนารมณ์ที่มุ่งให้ผู้อ่านตระหนัก ถึงคุณค่าทางธรรมและสำรวมกายใจในการรับสาร ดังที่งานวิจัยด้านวรรณกรรมพระพุทธศาสนาและกลอนสวดพื้นบ้านชี้ว่า วรรณกรรมทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดหลักธรรมผ่านโครงเรื่องและตัวละครมากกว่าอธิบายหลักธรรมเชิงนามธรรมโดยตรง โดยช่วยจัดระเบียบความคิดของผู้ฟังจากจริยธรรมในชีวิตประจำวันไปสู่ความเข้าใจสภาวะธรรมตามแนวพุทธปรัชญา (พิสิทธิ์ กอบบุญ, 2557) ดังเช่นงานวิจัยของสัมฤทธิ์ ศรีประทุม (2560) ที่ชี้ให้เห็นโครงสร้างเชิงสัญลักษณ์ในชาดกเรื่อง พระสุธน-มโนห์รา ซึ่งสะท้อนเส้นทางสู่โลกุตตรธรรม หรืองานของภาณุวิชญ์ หนูยิ้มชัย (2563) ที่เสนอว่ากลอนสวดเรื่องวิธูร

ทำหน้าที่ปลูกฝังคุณธรรมฆราวาสโดยเชื่อมโยงกุล-อกุลศักรรรมกับเป้าหมายทางจิตวิญญาณ ขณะเดียวกัน อภิลักขณ์ เกษมผลกุล (2563) มองว่ากลอนสวดเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นผานบทกวี ดนตรี และพิธีกรรม เพื่อปลูกฝังค่านิยมและจริยธรรม

จากความสำคัญดังกล่าว การศึกษาวิจัยเรื่องหลักธรรมทางพุทธศาสนาในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง นางโกควดี: การศึกษาเชิงวิเคราะห์ จึงมีความจำเป็นในเชิงวิชาการเพื่อทำความเข้าใจบทบาทวรรณกรรมกลอนสวดในฐานะสื่อถ่ายทอด หลักธรรมแก่ฆราวาสผ่านโครงเรื่องและตัวละครที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน งานวิจัยนี้ช่วยขยายองค์ความรู้ ด้านวรรณกรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะการอธิบายหลักธรรมที่ปรากฏอย่างเป็นระบบอันเป็นประโยชน์ ต่อการศึกษาทางวรรณคดีและพุทธศาสนา ตลอดจนเอื้อต่อการนำผลการศึกษาไปใช้ในการเรียนการสอน การอนุรักษ์ มรดกทางวัฒนธรรมและการเสริมสร้างความเข้าใจด้านจริยธรรมในระดับชุมชน และสังคมไทยโดยรวม

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักธรรมทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางโกควดี

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องหลักธรรมทางพุทธศาสนาในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางโกควดี เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาวรรณกรรมด้านหลักธรรมทางพุทธศาสนาที่ปรากฏผ่านการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล จากเอกสารต้นฉบับและเอกสารที่เกี่ยวข้อง รายละเอียดการดำเนินการวิจัยมีดังนี้

1. ศึกษาเชิงสำรวจเอกสาร

1.1 ผู้วิจัยสำรวจและศึกษาหนังสือ วิทยานิพนธ์ บทความทางวิชาการ และเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยเพื่อใช้เป็นพื้นฐานทางทฤษฎีและกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์งานวิจัย

1.2 ผู้วิจัยได้ศึกษาวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางโกควดีจากต้นฉบับสมุดไทยที่เก็บรักษาไว้ ณ หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร และหอสมุดภูมิภาค ได้แก่ หอสมุดรชมังคลาภิเษก จังหวัดจันทบุรี

2. ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้กำหนดขอบเขตการศึกษาไว้ดังต่อไปนี้

2.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

มุ่งศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง นางโกควดี โดยวิเคราะห์สาระสำคัญของหลักธรรมที่สะท้อนแนวคิด คติ และคำสอนทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในเนื้อเรื่อง

2.2 ขอบเขตด้านเอกสาร

ผู้วิจัยใช้ต้นฉบับวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางโกควดี ฉบับวัดวรณฺณดิตถาราม ตำบลท่ากุ่ม อำเภอเมือง จังหวัดตราด บันทึกลงในสมุดไทยขาว เขียนด้วยหมึกดำ อักษรไทย ภาษาไทย หน้าละ 6 บรรทัด รวม 120 หน้าสมุดไทย (จบเนื้อเรื่อง) ไม่ปรากฏปีที่แต่งหรือคัดลอก นอกจากนี้ยังใช้เอกสารและงานวิชาการที่เกี่ยวข้องเป็นข้อมูล สนับสนุนการศึกษาและการวิเคราะห์

2.3 ขอบเขตด้านการวิเคราะห์

การวิเคราะห์ข้อมูลมุ่งเน้นเฉพาะหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง นางโกควดี โดยดำเนินการดังนี้

1. วิเคราะห์เนื้อหาในด้านหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรม
2. นำผลการวิเคราะห์มาจัดหมวดหมู่ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลจากเอกสารต้นฉบับวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางโกควดี และเอกสารทางวิชาการ ที่เกี่ยวข้อง โดยคัดเลือกเฉพาะข้อมูลที่สะท้อนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา จากนั้นจัดหมวดหมู่ข้อมูลตามประเด็นการวิจัย

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) เพื่ออธิบายหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง นางโกควดี ให้เห็นสาระ แนวคิด และความหมาย ตามบริบทของเนื้อเรื่อง โดยพิจารณาเทียบเคียงกับหลักคำสอนในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้การอธิบายมีความถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาและสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างเนื้อหาวรรณกรรม กับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ

ผลการวิจัย

จากการศึกษาเรื่อง นางโกควดี พบว่าเนื้อหาในวรรณกรรมมีจุดมุ่งหมายสำคัญในการสั่งสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยเน้นให้เห็นสังขารของชีวิตที่ประกอบด้วยสุขและทุกข์เป็นสำคัญ การประพฤติปฏิบัติตนในทางที่ดีนำไปสู่ความสุขและความเป็นสิริมงคล ขณะที่การประพฤติปฏิบัติในทางมิชอบย่อมนำมาซึ่งความทุกข์และความเสื่อม แนวคิดดังกล่าวสะท้อนลักษณะของพุทธศาสนาแนวชาวบ้านซึ่งให้ความสำคัญกับผลของการกระทำในชาตินี้ และชาติหน้า ความเชื่อเรื่องสวรรค์ นรก โลกพระศรีอารียันเป็นคติที่สืบเนื่องจากรักรณกรรมสำคัญอย่างเตฏมิกถา

ด้านหลักคำสอนเรื่องนางโกควดีมุ่งเน้นการสอนโลกียธรรมเป็นหลัก โดยชี้ให้เห็นมนุษย์กระทำความดีเพื่อบรรลุ เป้าหมายตามลำดับขั้น ได้แก่ สุขและความเป็นสิริมงคลในชีวิตปัจจุบัน การได้รับผลบุญเพื่อนำไปสู่การเกิดในภพชาติที่ดีมีโอกาสดำเนินในแผ่นดินธรรมและพบพระศรีอารียะ และที่สุดคือการมุ่งสู่พระนิพพาน ทั้งนี้ชี้ให้เห็นหลักธรรมจากพระไตรปิฎกโดยนำมาถ่ายทอดในรูปแบบที่เข้าใจง่ายและสอดคล้องกับบริบทของสังคมชาวบ้าน จากคำประพันธ์ที่ว่า

• พระสูตรพระวินัย	พระเจ้าแต่ไข	โปรดสัตว์ทั้งหลาย
บาปบุญสิ่งไร	เป็นมรรคเป็นผล	สมเด็จทศพล สอนไว้ทุกประการ

(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

คำประพันธ์ดังกล่าว สะท้อนความเชื่อที่ว่าพระสูตรและพระวินัยเป็นหลักคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เพื่อโปรดสรรพสัตว์ โดยชี้ให้เห็นความสำคัญของบาปและบุญในฐานะเหตุปัจจัยที่นำไปสู่มรรคและผลอันเป็นแนวทาง ให้มนุษย์ประพฤติปฏิบัติเพื่อความสุขในชีวิตปัจจุบันและการมุ่งสู่ความหลุดพ้นตามหลักพระพุทธศาสนา

จากการวิเคราะห์เนื้อหา ผู้วิจัยได้จัดหลักธรรมที่ปรากฏในเรื่องเป็นโลกียธรรมและปรมาตมธรรม ดังนี้

1. โลกียธรรม คือ ธรรมอันเป็นวิสัยของโลก ไม่พ้นจากสภาพธรรม ยังมีอาสวะหรือกิเลสที่อยู่ในจิตทั้งสิ้น ได้แก่
 - 1.1 ทานบารมี เป็นหนึ่งในทศบารมี หมายถึง การบำเพ็ญความดีด้วยการเสียสละให้ปันสิ่งของ หรือประโยชน์แก่ผู้อื่นด้วยจิตอันบริสุทธิ์ โดยมุ่งขัดเกลากิเลสและสั่งสมคุณธรรมเพื่อความก้าวหน้าทางจิตใจ

การบำเพ็ญทานบารมีนับเป็นรากฐานสำคัญในการบำเพ็ญเพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุด หรือการบรรลุอรหัต (พระครูสังฆรักษ์อนันต์กิตติ์ สจจญาณโน และธนรัฐ สะอาดเอี่ยม, 2568)

ทาน คือ การให้ การเสียสละ โดยในเรื่องนางโกควดีนั้นกล่าวถึงการให้ 2 ประเภทคือ

1. การให้อภัย มีจิตใจเมตตากรุณา ดังคำประพันธ์

• ใจอดทนใจยิ่งโสดา ใจมากใจดี รู้แผ่ไมตรี
มีความกรุณา เอ็นดูผู้ง่เปรต ประเทศภาษา ทำบุญกรุณา ตั้งใจพิชฐาน
(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

2. การบริจาทน เช่น สิ่งของเครื่องใช้ อาหาร ปัจจัยที่จำเป็นในการดำรงชีพ หรือแม้แต การบริจาทรงกาย ในเรื่องนางโกลวดี กวีกล่าวถึงการบริจาทรงกายโดยเสนอมานตัวละคร คือ นางโกลวดี ซึ่งมีความเชื่อเรื่องการสร้างโลกเข้ามาเชื่อมโยงด้วย ดังคำประพันธ์

• ตัวข้าไมคิด จะถวายเป็นดวงจิต ผมเผ้าเกศา
จะให้เป็นทาน แก่ท่านภุมมา ทั้งจิตวิญญาณ ก็จะเป็นทาน
(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

1.2 ปัญญา เป็นร้ณะของนรชนที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด เป็นพิเศษกว่าสัตว์ร้วมโลกทั้งหลาย ซึ่งต้องเป็นปัญญาที่ชอบมีลักษณะเป็นคนฉลาดรู้ มีสามัญสำนึกดี มีเหตุผลในสิ่งทั้งหลาย การใช้ปัญญาทำให้เกิดประโยชน์สุขเป็นปฏิปทา อย่างหนึ่งของผู้มีปัญญา การใช้ปัญญาในทางที่ต้งามไมใช้ในทางเสียหายเป็นการบำเพ็ญปัญญา เมื่อรู้จักคิดให้ถูกวิธี และลงมือปฏิบัติให้ถูกวิธีสติปัญญายังเจริญขึ้นตามลำดับ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2563)

ในคำประพันธ์เรื่องนางโกลวดี กวีจะเน้นให้พุทธศาสนิกชนรู้จักใช้ปัญญาไปในทางที่ถูกต้อง ไม่เพิ่มความรู้ในทางฉลาดแกมโกง ในการทำความชั่วร้าย หรือในทางเบียดเบียนต่าง ๆ ดังคำประพันธ์

• ผู้ใดเกิดมา ได้รู้ศีลา กล่าวคำทศพล
ปัญญารู้จัก ที่รักที่ชม รู้ว่าอุดม แต่พระธรรมมา
(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

จากคำประพันธ์ กล่าวถึงการบำเพ็ญธรรมในระดับโลกียะ โดยเน้นคุณธรรมสำคัญ ได้แก่ การให้อภัย และเมตตาการุณา การเสียสละให้ทานแม้กระทั่งร่างกายและการใช้ปัญญาอย่างถูกต้องตามหลักศีลธรรม ทั้งหมดชี้ให้เห็นว่าการดำเนินชีวิตด้วยจิตใจเมตตา การเสียสละ และปัญญาที่ตั้งอยู่บนพระธรรม เป็นแนวทางนำไปสู่ความต้งามและความเจริญของมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา

1.3 หิริ-โอตตปัปะ คือ ความละอาย ได้แก่ความละอายใจในการประพฤดิชั่ว ด้วยกาย วาจา ใจของตนเอง โอตตปัปะ คือ ความเกรงผิด ได้แก่ ความไม่กล้าทำผิด ความหวาดเสียดังต่อความบาป หิริ-โอตตปัปะถือเป็นคุณธรรมพื้นฐานที่สำคัญ ต่อการดำรงตนในทางที่ถูกที่ควร อีกทั้งได้รับการยกย่องเป็นธรรมคຸ້มกันโลกช่วยให้สังคมไม่ตกอยู่ในความเสื่อมจาก การกระทำผิดศีลธรรมของมนุษย์ (พระมหาโกมล กมล และคณะ, 2568) ดังคำประพันธ์

• หญิงชายสุภาพ บรู้กลัวบาป ฟังแล้วเกรงกลัว
ยอกรประณม บังคมเหนือหัว จะรอดเป็นตัว ที่นั่นบริบูรณ์
(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

จากคำประพันธ์ พุทธศาสนิกชนทั้งหญิงและชาย หากมีความเกรงกลัวต่อบาป รู้จักน้อมใจเคารพพระรัตนตรัย และประพฤติตนอยู่ในศีลธรรม ย่อมเป็นหนทางนำไปสู่ความร่มเย็นและความสมบูรณ์ในชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา

1.4 สังคหัตถุ 4 สังคหะ แปลว่า รวมเข้าด้วยกัน โดยยึดเหนี่ยวใจคน และประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี สังคหัตถุจึงเป็นหลักแห่งการสงเคราะห์ ยึดเหนี่ยวประสานสังคมให้รวมกันเป็นปึกแผ่น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2564) สังคหัตถุ 4 จึงเป็นหลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของคน และประสานหมู่ชนเข้าด้วยกัน แบ่งออกเป็น 4 ประการ คือ ทาน ปิยวาจา อตถจริยา สมานัตตทา

1. ทาน การให้ปัน เอื้อเพื่อเผื่อแผ่ เสียสละแบ่งปันช่วยเหลือ สงเคราะห์ด้วยปัจจัยสี่ พุณหรือทรัพย์สิน สิ่งของ ดังคำประพันธ์

• บางคนมีทรัพย์	ทำบุญยกจับ	ดีเนื้อดีใจ
คิดถึงบิดา	มารดาตายไป	ศรัทธาเหลือใจ จงให้อุทิศ

(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

2. ปิยวาจา วาจาเป็นที่รัก คือกล่าวคำสุภาพไพเราะน่าฟัง ชี้แจงแนะนำสิ่งเป็นประโยชน์ มีเหตุผลเป็นหลักฐาน ชักจูงไปในทางที่ดีงาม หรือคำแสดงความเห็นอกเห็นใจให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิด ความเข้าใจดี เกิดมิตรทำให้รักใคร่นับถือ ในเรื่องนางโมคคัลลิกา กล่าวไว้ดังนี้

• แม้นว่าหญิงชาย	รักกลัวรู้อย	ได้พบไพร่
บ่ได้ตณิ	นินทาเกลียด	ใครทำอย่างนี้ ได้ไปเมืองสวรรค์
• รู้บุญรู้บาป	เจรจาสุภาพ	เป็นยศเป็นธรรม
สิ่งใดมิชอบ	อย่าได้สำคัญ	จักไปสวรรค์ เป็นเทพบุตร

(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

3. อุตถจริยา การประพฤติประโยชน์ คือ ช่วยเหลือด้วยแรงกายและขวนขวายช่วยเหลือกิจการต่าง ๆ รวมทั้งช่วยแก้ไขปัญหาคและช่วยปรับปรุงส่งเสริมด้านจริยธรรม โดยหลักอุตถจริยาไม่ปรากฏตัวอย่าง คำประพันธ์

4. สมนัตตตา ความมีตนเสมอ คือทำให้เข้ากับผู้อื่นได้ วางตนเสมอต้นเสมอปลาย ให้ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่ำเสมอต่อคนทั้งหลาย ดังคำประพันธ์

• แม้นมียศศักดิ์	อย่าถือตัวนัก	ควรคิดปราศรัย
คนต่ำคนด้อย	บุญน้อยลงไป	อย่าได้หลงใหล ทำร้ายมิฉา

(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

จากคำประพันธ์ กล่าวถึงหลักสังคหวัตถุ 4 โดยเน้นการให้ทานด้วยศรัทธา การใช้วาจาสุภาพเพื่อสร้างมิตร การประพฤติตนให้เกิดประโยชน์ต่อผู้อื่น และการวางตนอย่างเสมอภาค ไม่ถือตัว หลักธรรมดังกล่าวทำหน้าที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจและประสานความสามัคคีในสังคมตามแนวคิดพระพุทธศาสนา

1.5 ขรรวาสธรรม 4 เป็นหลักธรรมที่ทำให้ผู้ปฏิบัติเป็นขรรวาสที่ศักดิ์สิทธิ์มีคุณธรรม ลดความขัดแย้งในสังคม จึงเป็นธรรมของผูครองเรือน ประกอบด้วย 4 ประการ (ทัตตชิว ภิภขุ, 2529) ดังนี้

1. สัจจะ ความประพฤติด้วยใจจริง ได้แก่ ความประพฤติเที่ยงธรรมในหน้าที่ ความซื่อตรงต่อมิตรสหาย แต่ในคำประพันธ์จะกล่าวถึงผู้มีความประพฤติไม่เที่ยงธรรมในหน้าที่ ไม่มีความซื่อตรงต่อมิตรสหาย เพื่อต้องการชี้ให้เห็นว่าการกระทำดังนี้ไม่ใช่สิ่งดี ผู้กระทำจะมีความสุข ดังคำประพันธ์

• ทำกลลัก่อน	ฝ่ายลูกค้าบรูตัว	ครั้นได้แล้วปิดปากห้ว	ว่าเขารู้มิเท่าทัน
• บาปตนลักลอลวง	บาปทั้งปวงบ่ปุนปาน	เวรานั้นคือกานต์	จะตามผลาญมาผจญ

(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

2. ทมะ การรู้จักข่มจิตใจ ได้แก่ ความบังคับใจเมื่อเกิดกิเลสครอบงำ ไม่ให้หุนหันพลันแล่น และพูด หรือกระทำการสิ่งใดลงไปด้วยอำนาจโทสะ ทมะเป็นอุบายอันเป็นเครื่องข่มใจให้สำเร็จ ดังคำประพันธ์

• คั้นหามาอยู่ก่อน	กิเลสร้อนอันพัวพัน	โลโภโมหนั้น	ให้บากบั่นสอนตัว
--------------------	--------------------	-------------	------------------

(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

3. ชันติ ความอดทนอดกลั้น ได้แก่ ความตั้งใจให้หยุดมิให้ผลุนผลัน เป็นคุณสมบัติของชนผู้เนื่องในหมู่ ความอดทนอดกลั้นเป็นการตัดต้นเหตุแห่งผลร้ายให้สงบลง จึงเป็นปัจจัยเพื่อรักษาตนและผู้อื่น ทั้งสองฝ่าย ดังคำประพันธ์

• ชันติคืออด	พระสัถยาคต	กล่าวโดยคาถา	
พระสร้างสมภาร	ทรมานกายา	จำศีลภาวนา	ตั้งใจยินดี

(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

4. จาคะ ได้แก่การสละสิ่งของของตนแก่คนที่ควรให้ปัน จัดเป็นกิจสำคัญของชนผู้อยู่เป็นหมวดหมู่ในตระกูลหนึ่ง พึงเห็นเช่นสามีกับภรรยา มารดาบิดากับบุตรธิดา มิตรกับมิตร ยังต้องเจือกันด้วยการให้ข้าวของ เช่นนี้บวสาสเคราะห์กันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจผูกพันกันได้ ดังคำประพันธ์

• บางคนมีทรัพย์	ทำบุญยกจบ	ดีเนื้อดีใจ	
คิดถึงบิดา-	มารดาตายไป	ศรัทธาเหลือใจ	จงให้อุทิศ

(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

จากคำประพันธ์ กล่าวถึงหลักฆราวาสธรรม 4 โดยชี้ให้เห็นทั้งด้านดีและไม่ดีของ พฤติกรรมมนุษย์ ได้แก่ การย้าคุณค่าของความซื่อตรงในหน้าที่ การรู้จักข่มใจไม่ปล่อยให้อิเลศครอบงำ ความอดทนอดกลั้นต่อสิ่งยั่วยุ และการเสียสละแบ่งปันด้วยศรัทธา หลักธรรมเหล่านี้ทำหน้าที่เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตของฆราวาส เพื่อลดความขัดแย้งและสร้างความผาสุกในสังคมตามแนวคิดพระพุทธศาสนา

1.6 เบญจศีล (ศีล 5) ศีล แปลว่า ปกติ เบญจศีล หมายถึง การรักษากายวาจาให้เรียบร้อยเป็นปกติ เพื่อรักษากิตติคุณ โดยปฏิบัติตามหลักเบญจศีลทั้ง 5 ประการ (พระมหาสมควร สุวณโณ (คัมภีร์สุวรรณ), 2565) ในเรื่องนางโมคคตินั้น ก็กล่าวถึงหลักธรรมเรื่องการรักษาศีลไว้อย่างน่าฟัง ดังคำประพันธ์

• ศีลทั้งปวงนั้น	เป็นที่ยุติหน่วง	สงสารกันดาร	
จงเร่งรู้จัก	คุณศีลคุณทาน	ศีลห้าประการ	เป็นที่อาศัย

(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

1. ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากการฆ่า ไม่ประทุษร้ายต่อชีวิตและร่างกาย ดังคำประพันธ์

• ศีลพระทั้งห้า	ปาณาติปาตา	อย่าได้ฆ่าสัตว์	
ผู้ใดถือได้	ตามพุทธบัญญัติ	รู้ทางปรนนิบัติ	พระสังระเสน

(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

2. อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการลักขโมย ไม่คิดประทุษร้ายต่อทรัพย์ ดังคำประพันธ์

• อทินนาทานา	ถือเป็นอรรถา	อย่าได้มุ้งมิ	
อย่าลักทรัพย์ท่าน	ปมิให้จำเริญ	อย่าคิดฉุกฉิน	เรียนจะเบียนตัว

(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

3. กาเมสุมิฉาจารา เวรมณี เว้นการประพฤติดิในกาม ไม่ประทุษร้ายต่อของรัก ของหวงแหน อันเป็นการทำลายเกียรติภูมิและจิตใจ ตลอดจนทำลายตระกูลของเขาให้สับสน ดังคำประพันธ์

• กาเมสุมิฉา	จงเร่งรักษา	อย่าได้ข่มขั	ลูกเขาเมียเขา
อย่าได้ลุ่มตัว	อย่าทำนอกกิจ	จะผิดเมียผิดผัว	บ่ได้เกรงกลัว

(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

4. มุสาวาทา เวรมณี เว้นการโกหกหลอกลวง ประทุษร้ายด้วยวาจา ดังคำประพันธ์

• มุสาวาทา	เป็นบาปหนักหนา	ทั่วทั้งหญิงชาย	
อย่าได้สับปลั	เจรจาแยบคาย	ล่อลวงทั้งหลาย	ให้เขาเชื่อตัว

(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

5. สุราเมรมย์ชัชปมาทัฏฐานา เวมณี ละเว้นการเสพเครื่องทองของมีนเมา ดังคำประพันธ์

• สุราคือเหล้า	อย่าได้ดื่ม	กินแล้วเมา	
ครั้นเหล้าเข้าปาก	อวดว่าไม่กลัว	บรู่ว่าตัว	กินน้ำทองแดง

(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

จากคำประพันธ์ กล่าวถึงความสำคัญของเบญจศีล ในฐานะหลักธรรมพื้นฐานสำหรับการสำรวมกาย และวาจา ให้เป็นปกติ โดยแสดงให้เห็นการเว้นจากการฆ่า การลักทรัพย์ การประพฤติดินกาม การกล่าวเท็จ และการเสพของมีนเมา อันเป็นแนวทางในการดำรงตนอย่างมีศีลธรรม เพื่อความสงบเรียบร้อยและความผาสุกของสังคมตามหลักพระพุทธศาสนา

1.7 รัตนะ 3 คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ พระพุทธเจ้ารู้ดีรู้ชอบด้วยพระองค์เองก่อนแล้วทรงสอนผู้อื่นให้รู้ ตามด้วยพระธรรม เป็นหลักแห่งความจริงและความดีงาม ย่อมรักษาผู้ปฏิบัติตามไม่ให้ตกไปในที่ชั่ว พระสงฆ์ ปฏิบัติชอบตามคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้วสอนให้ผู้อื่นกระทำตาม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2564) ดังคำประพันธ์

• ข้าไหว้พระพุทธ	ประเสริฐสูงสุด	ยิ่งภพแดนตรัย	
ข้าไหว้พระธรรม	อันเป็นพิศมัย	ข้าขอตั้งใจ	ไหว้ทั้งพระสงฆ์
• ไหว้แก้วทั้งสาม	ข้าขอทำตาม	คำพุทธองค์	
พระสั่งสอนสัตว์	บ่ให้ไหลหลง	ข้าพระจำนง	ตั้งต่อภักดี

(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

จากคำประพันธ์ กล่าวถึงความศรัทธาในรัตนะ 3 โดยยกย่องพระพุทธเจ้าเป็นผู้รู้ พระธรรมเป็นหลักแห่งความจริง และพระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติและสืบทอดคำสอน ทั้งยังเน้นการตั้งใจประพฤติปฏิบัติตามพระพุทธองค์เป็นที่พึ่งและแนวทางในการดำเนินชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา

1.8 ความกตัญญู คือ คุณธรรมอันงดงามที่ปรากฏในบุคคลผู้มีจิตสำนึกในบุญคุณ และแสดงความสำนึก ผ่านการกระทำ เพื่อสร้างความสุขทั้งแก่ตนเองและผู้มีพระคุณ บุคคลผู้มีคุณธรรมความกตัญญูมิใช่เพียงผู้ที่ ระลึกถึงคุณเท่านั้น แต่ยังสามารถถ่ายทอดความดีงามนั้นผ่านพฤติกรรมที่เหมาะสมและสม่ำเสมอ โดยดำรงตน อยู่ในความดีอย่างต่อเนื่อง ถือเป็นการตอบแทนพระคุณอย่างสูงสุดและเป็นรากฐานสำคัญของการสร้างความสัมพันธ์ที่มั่นคงในครอบครัวและสังคม (สุวรรณฐา ลิ้ม และพระปลัดสมชาย ปโยโค (ดำเนิน), 2562) บุคคลผู้มีกตัญญูทั้งหลายจึงควรให้ความรักและเคารพ รู้จักบำรุงเลี้ยงผู้มีพระคุณอย่างดี ดังคำประพันธ์

• ลางคนใจบุญ	ได้รู้จักคุณ	ด้วยใจศรัทธา	
โกนเกล้าเข้าบวช	ในพระศาสนา	แทนคุณบิดา	มารดาแห่งตน

(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

จากคำประพันธ์ กล่าวถึงความกตัญญูของผู้รู้คุณบิดามารดา โดยแสดงการตอบแทนพระคุณด้วยการประพฤติดีและบวชเรียนในพระศาสนา ซึ่งถือเป็นการตอบแทนคุณอย่างสูงสุดตามคติความเชื่อทางพุทธศาสนา

1.9 วิริยะอุตสาหะ คือ ความเพียร ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระ ไม่ท้อถอย ในการประกอบสิ่งใด ๆ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2564) ในเรื่องนางโกลกดี กล่าวถึง ความขยันหมั่นเพียรจนเป็นผู้คงแก่เรียน ความเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมาก เป็นผู้เรียนรู้มาก ดังคำประพันธ์

• ตัวเราแลตัวท่าน	ชวนกันอ่านเป็นอิตตา	จะเกิดทั้งปัญญา ทั้งอุตสาหะและความเพียร	
• จงเร่งคิดให้เข้าใจ	เร่งจำไว้จงเล่าเรียน	ญาณซึ่งความเพียร	จงเรียนไว้ทั่วทุกคน

(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

จากคำประพันธ์ กล่าวถึงความวิริยะอุตสาหะ โดยชี้ให้เห็นว่าการเร่งศึกษาไม่รู้ และฝึกฝนด้วยความเพียร จะก่อให้เกิดปัญญาและความรอบรู้ อันเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาตนเองและความสำเร็จในการเรียนรู้

1.10 การรู้จักคบมิตรสหาย คือ การรู้จักคบเพื่อนซึ่งมีคุณสมบัติของกัลยาณมิตรหรือมิตรแท้ คือผู้ที่มีลักษณะของผู้ให้ คอยป้องกันไม่ให้เกิดภัยอันตรายใด ๆ เมื่อยามมีภัยไม่ทอดทิ้งกัน การรู้จักคบมิตรนั้นต้อง เลี่ยงคนพาลที่จะทำให้ชีวิตตกต่ำไม่มีความสุขความสบายใจ ดังคำประพันธ์

• คนพาลอย่าคบ	จงให้หาจบ	อันใจกุศล	
จงให้รู้จัก	นวลหลักเล่ห์กล	ว่ามีเป็นผล	อย่าควรยินดี

(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

จากคำประพันธ์ สอนให้หลีกเลี่ยงการคบคนพาล และเลือกคบมิตรที่มีจิตใจดี มีคุณธรรม เพราะการ คบ มิตรที่เหมาะสมย่อมนำพาชีวิตไปสู่ความเจริญและความสงบสุข ไม่ก่อให้เกิดโทษแก่ตนเอง

1.11 อุกุศลมูล 3 หมายถึง รากเหง้าของความชั่ว คือ อุกุศล ซึ่งมีมูลเหตุ คือ โลภะ โทสะ โมหะ ทำให้ เกิดอกุศลกรรม อันได้แก่กรรมชั่ว หรือทุจริตต่าง ๆ มีโทษอันบัณฑิตติเตียน มีทุกข์เดือดร้อนเป็นผลต่อไป (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2564) ดังคำประพันธ์

• โลภมกมาก	ชมเหงคนยาก	ด้วยใจโทโส	
ไม่คิดอนิจจัง	ทุกขังพุทฺธ	ทั้งนี้ยอมโมโห	อย่าได้สังกระเส็น

(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

จากคำประพันธ์ กล่าวถึงโทษของอกุศลมูลทั้งสาม คือ โลภะ โทสะ และโมหะ ซึ่งเป็นต้นเหตุให้ มนุษย์ ประพฤติชั่ว เบียดเบียนผู้อื่น และนำไปสู่ความทุกข์เดือดร้อนทั้งต่อตนเองและสังคมในที่สุด

1.12 อุกุศลกรรมบถ 10 คือ ทางแห่งอกุศลกรรม ทางทำความชั่ว อันนำไปสู่ความเสื่อมหรือทุกข์ ซึ่ง ฆราวาสพึงดเว้น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2564) ได้แก่

1. ปาณาติบาต หมายถึง การยั้งสัตว์มีชีวิตให้ตกลง การบีบคั้นเบียดเบียน ดังคำประพันธ์

• ลางคนฆ่าจวควาย	ทั้งช้างม้าแรดเสือสั้	เปิดไก่อหุ้มหามิ	นับอเนกคนณา
------------------	-----------------------	------------------	-------------

(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

2. อทินนาทาน หมายถึง การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ การแย่งชิง ลักขโมย การเอารัดเอาเปรียบ ไม่เคารพสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น ดังคำประพันธ์

• ลอกเอาทองพระ	ขุดทั้งพระพุทธรูปสฤปเจดีย์	คิดว่าเงินทองมี	ขุดให้ยับทลายไป
----------------	----------------------------	-----------------	-----------------

(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

3. กาเมสุมิฉาจาร การประพฤติดลวงละเมิดในของรักของหวงของผู้อื่น การชมเหงจิตใจ ทำลาย ลบหลู่เกียรติและคุณค่าของผู้อื่น ดังคำประพันธ์

• ลางคนนุ่งผ้าขาว	มีเมียสาวมาชมเชย	ไม่คิดสมเพชเลย	มาชมเชยร้างผีเปล่า
-------------------	------------------	----------------	--------------------

(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

4. มุสาวาท คือการพูดโกหกหลอกลวง จงใจพูดให้ผิดจากความเป็นจริง ดังคำประพันธ์

• ผู้ใดกระนี้ทำ	ทั้งพูดพาลามุสาสรร	ฝูงคนเขาเหล่านั้น	เกิดไม่ทันพระไมตรี
-----------------	--------------------	-------------------	--------------------

(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

5. ปิสุณาวาจา คือการพูดส่อเสียด ยุยง สร้างความแตกแยกขึ้นในหมู่คณะ ดังคำประพันธ์

• ผู้ใดมักส่อเสียด	กล่าวประเทียบย่ำยีสงฆ์	ให้ทานแล้วโบยตี	ตกรนกรเป็นเพื่อนเขา
--------------------	------------------------	-----------------	---------------------

(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

6. ผรุสวาจา คือการพูดคำหยาบคาย คำสกปรกเสียหาย พูดคำไม่สุภาพ ดังคำประพันธ์

- ลางคนก็ต่ำลม ไม่สุขสมเหมือนหนึ่งใจ ลางคนบ้างด่าไฟ ว่าเป็นควันมาเข้าตา
(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

7. สัมผัสปลาลป คือการพูดเพ้อเจ้อ เหลวไหลไร้สาระ ผิดกาลเทศะ ดังคำประพันธ์

- ลางคนมีดมัว ทำผิดใส่ตัว บ่กลัวบ่เกรง
เป็นคนเลว โลเลโฉงเฉง เชื่อแต่ใจเอง ไม่ฟังท่านสอน
(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

8. อภิขมา คือความโลภ ความอยากได้ของเขา และเป็นคนเห็นแก่ตัว ดังคำประพันธ์

- ผู้ใดโลภนัก ย่อมชักลักเอา มาทางข่มเหง
ซื่อห่อความ ไม่กลัวไม่เกรง รุกรานครั้นเครง เอาทรัพย์ของเขา
(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

9. พยาบาท คือความปองร้าย มุ่งเบียดเบียน หรือเพ่งมองในแง่ที่จะทำลาย ดังคำประพันธ์

- ทำผิดใส่ตน [ตัว] บ่เกรงบ่กลัว แล้วทำพุ่มพ่าย
ข่มเหงคนยาก บาปมากเหลือใจ แม้นรู้ถึงไหน บ่พ้นเวร
(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

10. มิจฉาทิฎฐิ คือความเห็นผิด ไม่เชื่อในหลักกรรมว่าทำได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ดังคำประพันธ์

- ผู้ใดมักทัดทาน อันใจหาญมิรู้บุญ อันบาปไม่รู้จัก คุณพระรัตนตรัย
(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

จากคำประพันธ์ แสดงให้เห็นลักษณะของอกุศลกรรมบถทั้ง 10 ประการ สะท้อนให้เห็นพฤติกรรมชั่วทางกาย วาจา และใจที่นำไปสู่ความเสื่อมและความทุกข์จึงเป็นคติสอนใจให้ละเว้นความชั่วและดำรงตนอยู่ในศีลธรรม

2. ปรมัตถธรรม คือ ความจริงแท้ที่มีอยู่จริงตามธรรมชาติ ปราศจากความเป็นตัวตนทั้งสัตว์และบุคคล ในคัมภีร์ ขึ้นฎีกาลงมาใช้ในความหมายว่า เป็นธรรมตามความหมายอย่างสูงสุด คือในความหมายที่แท้จริง มีจริง เป็นจริง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2564)

2.1 ปรมัตถ์ หมายถึง จุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน จึงเป็นธรรมที่เป็นประโยชน์สูงสุด เป็นสาระแท้ของชีวิตที่ควรเข้าถึง พระพุทธองค์ทรงชี้ให้เห็นว่าชาติ ชรา พยาธิ มรณะเป็นทุกข์ และทุกข์เป็นสิ่งที่เวียนว่ายไม่สิ้นสุด ทำให้เกิดความเบื่อหน่ายในทุกข์ และหาทางหนีจากทุกข์

เรื่องนางโศภิตา เน้นให้เห็นถึงความสำคัญของปรมัตถธรรมว่าผู้ที่ยึดถือเอาคำสั่งสอนต่าง ๆ ในปรมัตถ์ จะทำให้พ้นจากวัฏสงสาร เกิดความประเสริฐแก่ชีวิต ดังนี้

- ข้าขอปรนนิบัติ พระธรรมปรมัตถ์ ไว้สั่งสอนใจ
เอาคุณพระเจ้า เป็นที่อาศัย เกิดชาติใดใด จงรู้พระธรรม
(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

จากคำประพันธ์ กล่าวถึงการยึดพระธรรมปรมัตถ์เป็นที่พึ่งทางปัญญา ใช้เป็นหลักอบรมใจให้เห็นความจริงของชีวิต และมุ่งหลุดพ้นจากวัฏสงสารด้วยการเข้าถึงพระธรรมอันเป็นสาระสูงสุดของการดำรงอยู่

2.2 ไตรลักษณ์ คือ หลักธรรมสามประการอันมีความเกี่ยวเนื่องกัน ได้แก่ อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา ซึ่งเป็นคำสอนสากล ใช้กับทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่บนโลกให้เข้าใจเรื่องชีวิตของมนุษย์ว่ามีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตตามากฎของไตรลักษณ์ (บุญมี แก้วตา และคณะ, 2562) ดังคำประพันธ์

- พระกรรมฐานเจ้า เป็นปิ่นปักเกล้า ยิงจักรพรรมา
เร่งคิดสมเพช รู้ทำกุศลา รู้ว่าทุกข์ อนิจจังอนัตตา
(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

1. อนิจจัง หมายถึง ความไม่เที่ยง ภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมสลายไป ดังคำประพันธ์

- คือที่สำนัก คนนั่งหยุดพัก บ่ห่อนั่งนาน
อยู่ในศาลา เจริญสำคัญ ครั้นเมื่อถึงกาล ต่างคนต่างไป
(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

2. ทุกขตา หมายถึง ความเป็นทุกข์ ความทนอยู่ไม่ได้ เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพ เป็นอย่างนั้นเปลี่ยนแปลงไป ดังคำประพันธ์

- ไปแล้วมาเล่า พบศาลาเก่า ที่แต่งอาศัย
ศาลาคือรูป งามแต่เมื่อใหม่ เร่งคิดใส่ใจ ดุจเราทั้งหลาย
(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

3. อนัตตา หมายถึง ทุกสิ่งไม่มีตัวตนที่เที่ยงแท้ แปรไปตามเหตุปัจจัย ดังคำประพันธ์

- อย่าเมายศศักดิ์ อย่าหลงใหลนัก เมารูปเมาโฉม
คนใดรู้คิด พิศดูแสงโคม ไฟดับหายโฉม ดุจเราทั้งหลาย
(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

คำประพันธ์ กล่าวถึงหลักไตรลักษณ์ โดยชี้ให้เห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความไม่มีตัวตน ของสรรพสิ่ง เปรียบชีวิตมนุษย์กับสภาพชั่วคราวที่แปรเปลี่ยนและดับไปตามเหตุปัจจัย จึงควรรู้เท่าทันและไม่ยึดติด

2.3 อริยสัจ 4 คือ หลักธรรมที่มีความเป็นจริง อริยสัจ แปลว่า ความจริงอย่างประเสริฐ ซึ่งผู้ปฏิบัติสามารถหลุดพ้นจากกิเลสที่อยู่ภายในจิตใจ จนถึงขั้นบรรลุนิพพานขั้นสูงได้ นอกจากนี้ อริยสัจ 4 ยังสามารถนำมาใช้แก้ปัญหาในการดำเนินชีวิต ได้เป็นอย่างดี (พระมหาอนุพันธ์ พรหมชาติ และวิทยา ทองดี, 2565)

ความจริงที่ทำให้เป็นพระอริยะประกอบด้วยทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ในเรื่องนางโกศกัณฐิกาไม่ได้กล่าวถึงอริยสัจ 4 โดยตรงแต่กล่าวว่าสิ่งที่เป็นอย่างอยู่หรือกระทำอยู่นั้นเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ดังนั้นจึงควรใช้ปัญญาในการดับทุกข์และสิ่งที่ทำให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ตัณหา แบ่งได้เป็น 3 ประการ คือ (1) กามตัณหา ความพอใจในรูป รส กลิ่น เสียง โผฏฐัพพะ (2) ภวตัณหา ความยินดีในภพที่เกิด ความอยากเป็นโน่นนี่ (3) วิภวตัณหา ความอยากพ้นไปจากภาวะที่ตนไม่พึงใจ ดังคำประพันธ์

- ตาเฒ่าแก่ชรา ไหลลงมาไปขอเมีย ไม่คิดจะสูญเสีย หลงด้วยเมียสาวเปล่าเปล่า
(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

ดังนั้นต้องใช้ปัญญาหรือมรรค เพื่อพิจารณาว่าสิ่งใดคือทุกข์ สิ่งใดเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ และทำอย่างไรจึงจะดับทุกข์ได้ ดังคำประพันธ์

- ใครมีปัญญา รำพึงจินดา เห็นแจ้งภายใน
หญิงชายถ้วนหน้า มั่นว่าผู้ใด ศรัทธาเหลือใจ ถึงมรรคถึงผล
(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

จากคำประพันธ์ กล่าวถึงหลักอริยสัจ 4 โดยชี้ให้เห็นว่าความหลงและตัณหาเป็นเหตุแห่งทุกข์ และย้ำว่าการใช้ปัญญาพิจารณาความจริงตามมรรคย่อมนำไปสู่การดับทุกข์และเข้าถึงผลแห่งธรรม

2.4 พระอภิธรรมเจดกัมภีร์ คือ ประมวลพุทธพจน์หมวดพระอภิธรรม เป็นหลักธรรมและคำอธิบายที่เป็นหลักวิชา ไม่เกี่ยวกับบุคคลหรือเหตุการณ์ประกอบ แบ่งเป็น 7 คัมภีร์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2564) ความหมายของพระอภิธรรมเจดกัมภีร์ มีดังนี้ (1) อัมมสังคณี รวบรวมข้อธรรมเป็นหมวดหมู่แล้วอธิบาย

เป็นประเภท (2) วิภังค์ อธิบายข้อธรรมที่รวมเป็นหมวดหมู่ แยกแยะออกชี้แจงวินิจฉัยโดยละเอียด (3) ธาตุภาษาสังเคราะห์หัวข้อธรรมต่าง ๆ เข้าในชั้น อายตนะ และธาตุ (4) บุคคลบัญญัติ บัญญัติความหมายบุคคลประเภทต่าง ๆ ตามคุณธรรมที่มีในบุคคลนั้น (5) กถาวัตถุ แสดงวินิจฉัยทัศนะต่าง ๆ ที่ขัดแย้งกันระหว่างนิกายทั้งหลาย (6) ยมก ยกหัวข้อธรรมขึ้นวินิจฉัยด้วยวิธีการถามตอบเป็นคู่ ๆ (7) ปฏฐาน อธิบายปัจจัย 24 แสดงความสัมพันธ์เนื่องอาศัยกันแห่งธรรมทั้งหลายโดยพิสดาร

ในเรื่องนางโกควติ กล่าวว่าพระอภิธรรมเจ็ดคัมภีร์นี้ คือธรรมที่เป็นอุปกรณ์การสร้างโลก ปกป้องคุ้มครองผู้รักษาธรรมทั่วทั้งสากล ดังคำประพันธ์

• พระธรรมประเสริฐ	มีคุณล้ำเลิศ	ปกเกล้าเกศา	
ทั้งเจ็ดคัมภีร์	เป็นยอดธรรมา	ปกเกล้าเกศา	ทั่วทั้งสากล

(หนังสือสมุดไทย, ม.ป.ป.)

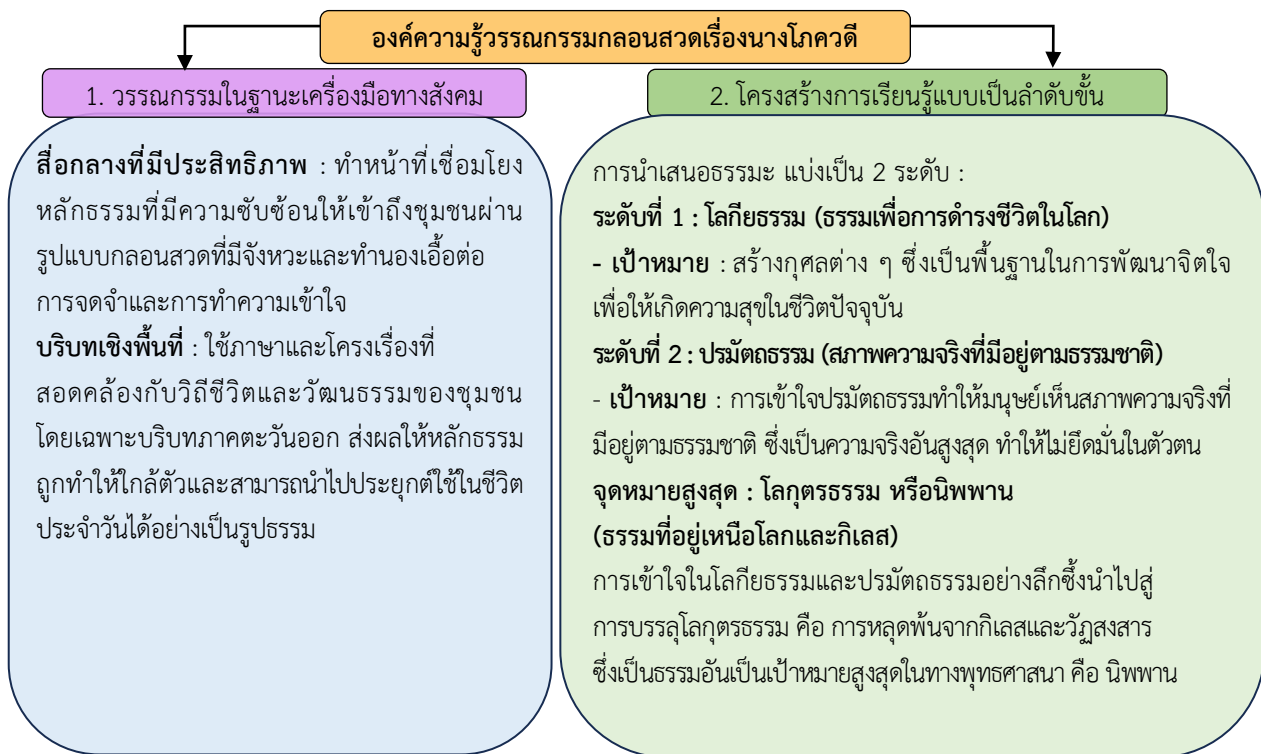
จากคำประพันธ์ กล่าวยกย่องพระอภิธรรมเจ็ดคัมภีร์ว่าเป็นธรรมอันประเสริฐสูงสุดเป็นรากฐาน แห่งธรรมที่คุ้มครองและเกื้อกูลผู้ประพฤติธรรมให้ดำรงอยู่ในความถูกต้องและเป็นคุณแก่สากลโลก

อภิปรายผล

1. วรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง นางโกควติ เป็นวรรณกรรมคำสอนที่มุ่งถ่ายทอดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบและเข้าใจง่าย เพื่อใช้สั่งสอนการดำเนินชีวิตของฆราวาสในบริบทสังคมชุมชน หลักธรรมที่ปรากฏครอบคลุมทั้งทานบารมี ปัญญา หิริ-โอตตปเป รัตนะ 3 อกุศลมูล 3 ไตรลักษณ์ สังคหวัตถุ 4 อริยสัจ 4 ฆราวาสธรรม 4 เบญจศีล พระอภิธรรมเจ็ดคัมภีร์ อกุศลกรรมบถ 10 ความกตัญญู วิริยะอุตสาหะ และการรู้จักคบมิตรสหาย หลักธรรมเหล่านี้ถูกนำเสนออย่างเป็นลำดับและมีความสัมพันธ์กัน โดยเป็นหลักโลกียธรรมในการหล่อหลอมพฤติกรรม คุณธรรม และความสัมพันธ์ทางสังคม ก่อนจะเชื่อมโยงไปสู่ปรมัตถธรรม ซึ่งครอบคลุมความจริงสูงสุดของสภาวะธรรม อันนำไปสู่โลกุตระธรรม ธรรมที่พ้นไปจากโลก คือ นิพพาน การจัดวางหลักธรรมในลักษณะดังกล่าวสะท้อนเจตนาของกวีที่มุ่งชี้นำผู้ฟังให้ค่อย ๆ ยกระดับจิตใจจากการดำรงชีวิตในโลกียวิสัยไปสู่การหลุดพ้นจากวัฏสงสารตามคติพุทธศาสนา

2. เมื่อพิจารณาถึงเนื้อหาในหลักธรรมคำสอนที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมเรื่องนางโกควติ พบว่าเป็นข้อธรรมะปฏิบัติสำหรับการดำเนินชีวิตในสังคัม คือบุคคลจะทำผิดได้เพราะเกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง ดังนั้นเมื่อใครจะเปลื้องความโลภ พึงเปลื้องด้วยทาน คือการสละ การแบ่งปันสิ่งของของตนแก่ผู้อื่น ความพร้อมที่จะให้อภัยซึ่งกันและกัน ความโกรธ พึงเปลื้องด้วยศีล คือการรักษากาย วาจา และใจให้เป็นปกติ และความหลง พึงเปลื้องด้วยภาวนา คือการเจริญคุณงามความดี ระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัย เป็นต้น

องค์ความรู้ใหม่

ภาพที่ 1 สรุปองค์ความรู้วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางโกควติ

วรรณกรรมกลอนสวดทำหน้าที่เป็นเครื่องมือทางสังคมในการถ่ายทอดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจากระดับแนวคิดนามธรรมสู่การรับรู้ของชุมชน โดยอาศัยรูปแบบคำประพันธ์และทำนองการสวดที่เอื้อต่อความเข้าใจ มีการประยุกต์เนื้อหาให้สอดคล้องกับโลกทัศน์ ความเชื่อ และประสบการณ์ของผู้คนในท้องถิ่นผ่านการใช้เรื่องเล่า ส่งผลให้ผู้รับสารสามารถเชื่อมโยงหลักธรรมเข้ากับการดำเนินชีวิตของตนเองได้อย่างเป็นรูปธรรม องค์ความรู้ดังกล่าวสะท้อนโครงสร้าง

การเรียนรู้เชิงลำดับขั้น เริ่มจากการปลูกฝังโลกียธรรมเพื่อสร้างพื้นฐานคุณธรรม ก่อนจะพัฒนาไปสู่ความเข้าใจปรมัตถธรรม และโลกุตระธรรม กระบวนการดังกล่าวชี้ให้เห็นบทบาทของวรรณกรรมกลอนสวดในฐานะกลไกการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงการดำเนินชีวิตของฆราวาสกับเป้าหมายสูงสุด คือการเข้าถึงนิพพาน ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับแนวคิดของวรมหา มีแสงอรุณกุล และคณะ (2560) ที่ปรากฏในบทความวิภาษนครนิพพานในวรรณกรรมพุทธศาสนา ซึ่งชี้ให้เห็นว่าวรรณกรรมพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนแปลงหลักธรรมที่เป็นนามธรรมให้กลายเป็นรูปธรรมที่เข้าถึงได้สำหรับคนทั่วไป โดยการนำเสนอภาพนิพพานในฐานะดินแดนแห่งความสุขสมบูรณ์ อันเป็นกลวิธีทางวรรณกรรมที่ช่วยให้ผู้รับสารมีจินตภาพและเข้าใจความหมายของการเข้าถึงนิพพานได้ง่ายยิ่งขึ้น กระบวนการดังกล่าวสะท้อนบทบาทของวรรณกรรมพุทธศาสนาในฐานะสื่อกลางระหว่างหลักธรรมอันเป็นนามธรรมกับการปฏิบัติจริงในสังคม นอกจากนี้ การนำเสนอเนื้อหาในลักษณะลำดับขั้นจากโลกียธรรมสู่ปรมัตถธรรมยังสอดคล้องกับแนวทางการสร้างความเข้าใจทางศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนาหลายประเภท ซึ่งมักเริ่มต้นจากการสอนศีลธรรมพื้นฐาน การประพฤติปฏิบัติในฐานะฆราวาสและการสร้างบุญกุศล ก่อนนำไปสู่ความเข้าใจในสัจธรรมระดับสูง อันเป็นกระบวนการที่ช่วยเชื่อมโยงชีวิตประจำวันของประชาชนเข้ากับเป้าหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนา วรรณกรรมกลอนสวดจึงเป็นกลไกทางวัฒนธรรมและการเรียนรู้ที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนา สร้างความเข้าใจในหลักธรรมและหล่อหลอมค่านิยมทางสังคมควบคู่กันไป จนนำไปสู่การรับรู้

เรื่องพระนิพพานและอุดมคติทางศาสนาในรูปแบบที่ผู้คนสามารถเข้าถึงและเข้าใจได้ภายใต้บริบททางวัฒนธรรมของตนเอง

สรุปและข้อเสนอแนะ

บทความวิจัยเรื่อง หลักธรรมทางพุทธศาสนาในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางโมคคัลลิกา: การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เป็นวรรณกรรมคำสอนที่นำเสนอหลักธรรมอย่างเป็นลำดับ เริ่มจากโลกียธรรมซึ่งมุ่งปลูกฝังคุณธรรมและแนวปฏิบัติในการดำเนินชีวิต เช่น การให้ทาน การรักษาศีล การใช้ปัญญา เพื่อสร้างความสุข ความสงบ ในระดับปัจเจกและสังคม ก่อนเชื่อมโยงไปสู่ปรมาตมธรรม ที่มุ่งให้ผู้รับสารตระหนักถึงสัจธรรมของชีวิต อันได้แก่ ไตรลักษณ์ อริยสัจ 4 พระอริยธรรม 7 คัมภีร์ ทั้งนี้หลักธรรมทั้งสองระดับทำหน้าที่เป็นกระบวนการพัฒนาจิตใจที่นำผู้ปฏิบัติไปสู่โลกุตระธรรม ซึ่งเป็นธรรมอันพ้นโลกและกิเลส หรือการบรรลุพระนิพพาน อันเป็นจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา และเป็นจุดประสงค์สำคัญของวรรณกรรมเรื่องนางโมคคัลลิกา เพื่อชี้นำพุทธศาสนิกชนให้ค่อย ๆ ยกระดับจากการดำเนินชีวิตที่ดีในโลกไปสู่ความหลุดพ้นจากวัฏสงสารอย่างสมบูรณ์

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ ควรศึกษาวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางโมคคัลลิกา ในเชิงเปรียบเทียบกับวรรณกรรม พุทธศาสนาหรือวรรณกรรมท้องถิ่นทั้งในประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้าน เพื่อวิเคราะห์อิทธิพลทางวัฒนธรรม แนวคิดทางพระพุทธศาสนา และลักษณะเฉพาะของวรรณกรรมที่สะท้อนบริบทของแต่ละสังคม
2. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ ควรพัฒนาต้นฉบับวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางโมคคัลลิกา ให้อยู่ในรูปแบบฐานข้อมูลดิจิทัลและสื่อการเรียนรู้ เพื่ออนุรักษ์เอกสารชิ้นต้นและส่งเสริมการเข้าถึงองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนา และ มรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน

เอกสารอ้างอิง

- ทัตตชีโว ภิกขุ. (2529). ขรรษาธรรม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์นิวไวก์เด็ก.
- บุญมี แก้วตา พระมหารังสี ฐานวุฑโฒ วิโรจน์ วิชัย พระครูศรีปริยัตยารักษ์ และประเสริฐ บุญผาสุก. (2562). ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างหลักไตรลักษณ์กับหลักความผาสุกทางจิตวิญญาณ. วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา, 10(2), 447-461.
- พระครูสังฆรักษ์อนันต์กิตติ์ สจจญาณโน และธนรัฐ สะอาดเอี่ยม. (2568). การศึกษาเปรียบเทียบทานบารมีในพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน. วารสารปรัชญาปริทรรศน์, 30(2), 162-173.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2564). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม (พิมพ์ครั้งที่ 43). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2559). พุทธธรรมฉบับปรับขยาย (พิมพ์ครั้งที่ 45). กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- _____. (2563). การบำเพ็ญปัญญาบารมี. สืบค้น 5 มีนาคม 2569, จาก <https://pagoda.or.th/somdej-payutto/07-3.html>
- พระมหาโกมล กมล สมบูรณ์ จารุณะ และชลิดา ประจำถิ่น. (2568). มีศีลธรรมไม่ใช่คนโง่: กรณีศึกษา หิริโอตตปัสกัปปบาท ของปัญญาชนในสังคมเสื่อมศีลธรรมในแง่ของพุทธจริยศาสตร์. วารสารนวัตศาสตร์ปริทรรศน์, 3(1), 107-123.
- พระมหาสมควร สุวณฺโณ (คัมภีร์สุวรรณ). (2565). เบญจศีลและเบญจธรรม: หลักธรรมเพื่อขัดเกลาจิตใจมนุษย์. วารสารสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม, 3(2), 57-70.

- พระมหานูพันธ์ พรหมชาติ และวิทยา ทองดี. (2565). หลักการและทฤษฎีเกี่ยวกับวิธีการเรียนรู้แบบอริยสัจ 4. วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์, 7(3), 315-322.
- พิมพ์พรรณ ไพบูลย์ห้วงเจริญ. (2540). วรรณกรรมกลอนสวด. นิตยสารศิลปากร, 40(1), 119-126.
- พิสิทธิ์ กอบบุญ. (2557). แนวคิดและบทบาทของวรรณกรรมไทยพระพุทธศาสนาในสังคมไทย (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ภาณุวิชญ์ หนูยิ้มชัย. (2563). การศึกษาวิเคราะห์วีรกรรมกลอนสวด (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วรเดช มีแสงรัตน์ธรากุล จิรัฐิพร ไทยงูเหลือม นนทียา จันทรเนตร์ กุลวดี พุทธมงคล และวนิดา ตรีสินธุรส. (2560). มหานครนิพพานในวรรณกรรมพุทธศาสนา. วิจิตรวรรณสาร, 1(1), 99-112.
- สัมฤทธิ์ ศรีประทุม. (2560). การตีความภาษาทางพระพุทธศาสนาในชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุวรรณฐา ลี้ม และพระปลัดสมชาย ปโยโค (ดำเนิน). (2562). แนวทางส่งเสริมกตัญญูทศกวีในสังคมไทย. วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร, 7(2), 424-434.
- หนังสือสมุดไทย. (ม.ป.ป.). นางโศภนวิ. จันทบุรี: หอสมุดแห่งชาติรัชมิ่งคลาภิเษก จันทบุรี.
- อภิรักษ์ณ เกษมผลกุล. (2563). ภาพรวมและลักษณะของวรรณคดีท้องถิ่นภาคกลาง: บทสังเคราะห์ จาก โครงการ “นามานุกรมวรรณคดีท้องถิ่นภาคกลาง”. วารสารศิลปศาสตร์ปริทัศน์, 15(2), 60-75.